

Samenvatting

InnovatieNetwerk heeft begin 2008 de opdracht gegeven om de haalbaarheid van het concept 'Zorglandschap' (later 'Gezondheidslandschap' genoemd) in de Liemers te toetsen. Doel van deze studie was tweeledig, namelijk het formuleren van een ontwikkelingsperspectief 'Zorglandschap' voor de Liemers en het verkennen van de kansen en dilemma's van een dergelijk perspectief.

De Liemers is het gebied tussen de Stadsregio Arnhem-Nijmegen en de Achterhoek. De identiteit van het gebied laat een diffuus beeld zien. We onderscheiden in het gebied verschillende landschappen, met elk hun eigen problematiek: de Stadsregio Arnhem-Nijmegen, het kleinschalige kampenlandschap van de Achterhoek en het rivierengebied.

De Liemers als geheel kan het best gekenschetst worden als een overgangsgebied tussen de Stadsregio en de landelijke Achterhoek dat zich ontwikkelt langs twee lijnen. In de eerste plaats langs de stedenband Arnhem, Zevenaar en Didam. Dit gebied vertoont steeds meer kenmerken van wat we 'tussenland' kunnen noemen. Het zijn onbestemde gebieden, met rommelige bebouwing, met wegen en veel verkeer, met bedrijventerreinen, opgeslokte dorpen en onduidelijke nieuwbouwwijkjes, die vaak te vinden zijn op knooppunten van infrastructurele ontwikkeling. Door de dynamiek is er veel ruimte voor nieuwe ontwikkelingen, maar er bestaat ook het gevaar dat het landschap verrommelt.

In de tweede plaats krijgt het overgangsgebied vorm langs de twee rivieren die als groenblauwe wiggen het landschap doorkruisen. Deze wiggen hebben de potentie om uit te groeien tot zogenoemde koppellingslandschappen die de stad verbinden met de nieuwe natuur en het landelijk gebied. De problematiek van het kleinschalige kampenlandschap is dat door de afname en de schaalvergroting van de landbouw, het traditionele landschap onder druk komt te staan.

De vraag was of nieuwe economische dragers gevonden kunnen worden die bijdragen aan de instandhouding en verbetering van het landschap. De sectoren zorg, landbouw en recreatie stonden daarbij centraal. Dit rapport schetst allereerst hoe deze sectoren er voorstaan.

Er is een uitgebreid netwerk van zorginstellingen in de Liemers. De zorg is een sector die zich in een transitiefase bevindt. Er is sprake van een grote dynamiek als gevolg van processen van deconcentratie, extramuralisering, ketenontwikkeling en meer marktwerking. Door de ‘dubbele vergrijzing’ neemt de behoefte aan zorg voor ouderen toe. Zorginstellingen spelen in op nieuwe wensen, zoals multifunctionele zorgcentra en vormen van kleinschalig groepswonen. Als gevolg van de introductie van nieuwe financieringsvormen staan met name thuiszorginstellingen onder financiële druk.

De Achterhoek en de Liemers was vroeger een plattelandsgebied met veel landbouw. Tegenwoordig werkt echter nog maar 1% van de beroepsbevolking in de landbouw. De omvang van het landgebruik door landbouw is daarentegen groot: zo’n 76% van het areaal. Er is sprake van schaalvergroting in de akker- en melkveehouderij. Tegelijkertijd is de grondprijs hoog, waardoor de bedrijfsvergroting wordt belemmerd. Naar schatting zal in de Liemers de komende jaren 10% van de agrarische bedrijven vrijkomen. Binnen de Liemers zijn er verschillende gebieden voor dagrecreatie, zoals Bijland, Stroombroek en Nevelhorst. Het rendement van de verblijfsrecreatie staat onder druk. De recreatiesector kent een versnipperde organisatiestructuur. Zo valt de Liemers toeristisch onder verschillende Regionale Bureaus voor Toerisme. Er is relatief weinig samenwerking tussen recreatieve bedrijven en de sector is nog weinig innovatief.

Om richting te geven aan de ontwikkeling van de Liemers is een storyline, een verhaallijn, nodig die de ontwikkeling van het gebied op hoofdlijnen schetst. Een dergelijke storyline verbindt het verleden met de gewenste toekomst voor het gebied, geeft aan wie daarbij een rol spelen, en gaat uit van de ruimtelijke kernwaarden, zowel in landschappelijk als cultureel opzicht. De inzet is om nieuwe economische dragers te vinden die ook in de toekomst kunnen helpen om de bestaande ruimtelijke kwaliteit in stand te houden en te versterken.

In het rapport zijn vijf ontwikkellijnen gepresenteerd met behulp van zogenoemde kanskaarten en referentiebeelden, die tezamen een toekomstperspectief schetsen voor de Liemers.

1. Medische Matrix. Referentiebeelden zijn Medisch Wellness Centrum Zeeland en Parc Hoogveld in Sittard. Bestaande instellingen zoals ziekenhuizen, verpleeghuizen, verzorgingshuizen, huisartsen, apotheken en paramedische dienstverleners vormen een infrastructuur (een matrix) waarop het ‘Zorglandschap’ zich kan ontwikkelen. Vanuit die instellingen kan zorg geleverd worden aan nieuwe initiatieven, zoals kleinschalig wonen, zorgservicecentra, wellness, revalidatie en zorghotels. De ‘Medische Matrix’ kan zich langs twee lijnen verder ontwikkelen. In de eerste plaats worden steeds meer klinieken geprivatiseerd en behandelingen buiten de ziekenhuizen geplaatst. In de tweede plaats worden zorg-servicecentra ontwikkeld waarin verschillende diensten al dan niet in combinatie met een woonfunctie en andere wijk- en buurtvoorzieningen worden gerealiseerd.

- 2. Caring Circles.** Referentiebeelden zijn het plan Valkenhof in Loo en de Thomashuizen. In een zone rondom de kernen in het Kampenlandschap kunnen kleinschalige wooncomplexen worden ontwikkeld in vrijkomende agrarische gebouwen of andere gebouwen nabij de kernen (de zogenoemde tweede schil) voor mensen die behoefte hebben aan zorg. De zorg wordt geleverd door werknemers van de zorg-servicecentra in de dorpen (de eerste schil). Afhankelijk van de situatie kan een verbinding worden gelegd met recreatieve voorzieningen (horeca, manege, bed & breakfast, restaurant), recreatieve routes en wellness (sauna, behandelingen). Integraal onderdeel van de ontwikkeling is de landschappelijke versterking van erf en directe omgeving. Het ontwerp van gebouwen en erf dient aan te sluiten bij de bestaande cultuurhistorische kwaliteiten in de Liemers.
- 3. Genezend Groen.** Referentiebeelden zijn Helende Hellingen in Zuid-Limburg en zorghotel de Gouden Leeuw in de Liemers. In cultuurhistorisch waardevolle gebouwen kunnen zorghotels worden ontwikkeld. Daarnaast kunnen recreatie- en wellness-activiteiten worden ontwikkeld die bijdragen aan ziektepreventie in de landschappelijk aantrekkelijke randen van de Liemers. Qua locatie ligt met name een mooie setting voor de hand in cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en aantrekkelijke landschappen. Met name het kampenlandschap en de heuvelrug Montferland zijn interessante vestigingsgebieden voor zorghotels.
- 4. Wellness aan het Water.** Referentiebeelden zijn Kuuroord Héviz in Hongarije (grootschalig) en nierdialyse op camping de Boergondiër in De Krim bij Hardenberg (kleinschalig). Het rivierengebied en vooral de gebieden waar nieuwe natuur ontwikkeld wordt, lenen zich voor de ontwikkeling van wellness en preventie. Qua locatie liggen recreatief aantrekkelijke gebieden zoals de Rhederplas en het Rijnstrangengebied voor de hand. Dit sluit aan bij de huidige recreatieve ontwikkeling van het gebied. In principe biedt ook een recreatiegebied zoals Nevelhorst in de Liemers mogelijkheden voor recreatieve ontwikkeling in combinatie met zorg.
- 5. Agrarisch Actief.** Referentiebeelden zijn de Ambrosiushof in Hilvarenbeek en de organisatie Landzijde. Dit perspectief is gericht op dagbesteding op bestaande agrarische bedrijven. Er zijn relatief weinig zorgboeren in de Liemers, in tegenstelling tot de Achterhoek. Een makelende en schakelende organisatie (zie het voorbeeld van Landzijde) kan vraag en aanbod van landbouw & zorg in het gebied op elkaar afstemmen. De ontwikkeling van agrarische zorgbedrijven ligt met name voor de hand in locaties nabij instellingen.

Met name de lijn 'Caring Circles' biedt op dit moment perspectief. Deze lijn koppelt de behoefte aan kleinschalig wonen aan het vrijkomen van agrarische gebouwen in het landelijk gebied. Belangrijk aandachtspunt is echter de financiële haalbaarheid. Mede daarom zou in de Liemers niet gekozen moeten worden voor het ontwikkelen van individuele zorginitiatieven, maar voor een collectieve gebiedsaanpak. Om een beeld te geven van de wijze waarop zorg in het landschap ingepast kan worden, zijn door Dick Haver Droeze, Koos Iestra en Diederik Six ideeënschetsen gemaakt voor drie locaties.

De ontwikkeling van zorg en landschap in samenhang beschouwen we als kansrijk in de Liemers. Maar daarvoor dient wel aan een aantal randvoorwaarden te worden voldaan, zoals alliantievorming tussen sectoren, bereidheid om te investeren, initiatief van private trekkers en bestuurlijke steun (beleidsruimte).

In het gebied zijn tot nu toe geen krachtige investeerders opgestaan die het voortouw kunnen en willen nemen in de ontwikkeling van een 'Zorglandschap'. Wel zijn er kleinere partijen die bereid zijn tot samenwerking. Bovendien zijn er enkele kansrijke locaties die ontwikkeld kunnen worden. In zo'n situatie ligt een geleidelijke ontwikkeling voor de hand. De initiatiefnemers hebben daarvoor de 'champignon-aanpak' voorgesteld, gericht op de ontwikkeling van de 'Caring Circles'. Dit betekent een stap-voor-stap ontwikkeling van woon-zorg-complexen op basis van pilots in vrijkomende agrarische bedrijven in de Liemers. Er wordt een voedingsbodem (het 'mycelium') gecreëerd door eerst een klein aantal locaties te realiseren die als basis dienen voor een traject waarbij uiteindelijk naar schatting 12-20 locaties (de 'champignons') in de Liemers worden ontwikkeld onder de paraplu van één organisatie.

Om te komen tot een vitale combinatie van landbouw en zorg, zouden in de Liemers de volgende stappen moeten worden gezet:

- 1) Het vormen van een platform Zorg en Wonen (de 'Berghse Kring') dat conceptvorming en de samenwerking binnen de keten en tussen ketens bevordert;
- 2) Het uitvoeren van pilotprojecten in vrijkomende agrarische gebouwen in de 'tweede schil';
- 3) Het faciliteren van agrarische schaalvergroting in combinatie met landschappelijke versterking;
- 4) Het ontwikkelen van een organisatiemodel voor eigendom en exploitatie.

Agrarische schaalvergroting kan gefaciliteerd worden in combinatie met versterking van landschap door creatieve ontwerpen (zie als voorbeeld het knoopervenmodel) en de inzet van groundbanken. Nieuwe zorglocaties kunnen bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit als voldoende aandacht wordt besteed aan het ontwerp van gebouwen en erf. Dit leidt echter nog niet tot een aantrekkelijk landschap op regionale schaal. Daarvoor is meer investeringskracht nodig. Een programma op basis van de geschetste storyline die meerdere ontwikkellijnen gelijktijdig ontwikkelt - 'Caring Circles', 'Genezend Groen' en 'Wellness aan het Water' - kan daarbij leidend zijn voor landschaps- en gebiedsontwikkeling.